

ЫЙТУ ХУРАВ

Чапаев сәнарә — үнер хайлавёсенче

? Василий Чапаева халалланә скульптура, живопись, графика произведенийё сахал мар. Вёсене кам, хәсан кун сүти кәтартнине пёлес килет.
Ю.ТИХОНОВ.
Тәвай районё.

Чапаев сәнарәпе сыхәннә пёрремёш скульптура паләкне М.Манизер 1932 сүлта туса хатёрленё, аңа Самар хулинче ырнастарнә. Композици сакәр сынан тәрәт, тәнчипе чапа тухнә сар пусё чёвен тәнә лаша сінче ларәт, сылтәм аллинче – хёс. Паләкән тәп шухашё – ташмана сисёмле хавәртлэхпа пырса сәпнине кәтартасси; унта савән пекех сав ёмёрен кәра сёмё те, романтики те паләрәт.

1934-1935 сүлсенче П.Васильев «В.И.Чапаев» картина үкернә. 1937 сүлта И.Ефимов скульптор Алма-Ата хули валли хәйнеевөр паләк эскизне тунә. Анчах проект пурнаса кёреймен. Сав сүлах С.Богаткин «Чапаев в бою» картина үкернә.

1939 сүлта Пётём Союзри ялхусаләх куравәнчи Атәлси павильонне илемлетме П.Баладин лаша утланнә Чапаевән 7 метрлә статуинне асталанә. 1960 сүлта паләка Шупашкарти В.И.Чапаев ячёллө скверта ырнастарнә. 1939-1941 сүлсенче чаплә сар пусён сәнарәпе чаваш скульпторё И.Кудрявцев та ёспенё. Вәл тәп хула валли виёс паләк проектне туса хатёрленё, Пётём Рәсәйри конкурса хутшәнма та ёмётленнө. Анчах Тәван сёршывән Аслә вәрси пусланни паләртнә ёссене пурнаса кёртессине чарса хунә.

1941 сүлта Кукрыникссем /Совет Союзён графикёсемпе живописецёсен пултаруләх ушкәнё/ «Бьемся мы здорово, колем отчаянно – внуки Суворова, дети Чапаева» паттәрләх плакәчө хатёрленё. Сав сүлах М.Спиридонов «Чапаев в бою» картина сырнә. 1949 сүлта В.Акимов скульпторән граждән вәрсин паттәрне халалланә паләкне /сәрәпа витнө гипсран/ Чапаевск хулинче ырнастарнә. 1955 сүлта К.Китайка художник «В.И.Чапаев» пысәк картина үкернө. 1950 сүлта И.Кудрявцев Чапаев паләкөн эскизёнен комдивән пётём күлепине сәнланә. Каярахпа сак автор сётөлси скульптурисемпе ёсleme пусланә: 1956 сүлта сар пусён келеткин виёс вариантне, 1958-1969 сүлсенче бюстсем асталанә. Унән В.И.Чапаевән суралнәранпа 75 сүл ситнине халалланә лашаллә статуинчен Ленинград скульпторё В.Бажинов скульптура тунә.

В.Гурин 1965 сүлта үкернө «Чапаевцы пришли» /«Ча-

паев среди крестьян»/ картина хәйевөрлөхпе паләрса тәрәт. 1968 сүлта Р.Федоров /Д.Фурмановән «Чапаев» кёнекин хуплашкине илемлетнө/ тата Ю.Богдых /«В.И.Чапаев» кёнекен суперхуплашкине илемлетнө/ графика ёсёсемпе паләртнә. 1974 сүлта Шупашкарти В.И.Чапаев музейн стени сине А.Брындина В.Черепановән «Конница Чапаева» композицине ырнастарнә.

1974 сүлта А.Иванов «Боевые действия Чапаевской дивизии на Восточном фронте Гражданской войны 1918-1919 гг.» картә-панно, Э.Агаян скульптор Чапаевән бронза бюстне туса хатёрленё. 1979 сүлта Р.Федоров «Лбищенская трагедия», 1985 сүлта А.Федосеев «В.И.Чапаев» живопись произведенийёсем тунә. Сар пусён сәнарә савән пекех А.Алимасов живописец, П.Сизов тата О.Филиппов графикинче, В.Черепановпа Л.Тихонов скульпторсен, ытти чаваш художникёсен пултаруләхөнче пысәк ыран йышәнәт. Самар обласёнчи асасен – В.Кныжовән «В.И.Чапаев» картини /1964/, Л.Мартыновән «Комдив Чапаев» скульптури /1983/ – произведенийёсем те хәйнеевөрлөхпе паләрса тәрәсёсё.

Витраж

? Чаваш Республикинче витраж техникпе хәсан усә курма пусланә?
В.КАПИТОНОВ.
Етёрне районё.

Витраж сінчен Авалхи Египетра /пирён эрәчен 2 пинмөш сүлта/ тата Авалхи Римра /пирён эрәри II ёмөрте/ пёлнө. Вәтам ёмөрсенче витража па чиркүсене илемлетнө.

Чаваш Ене витраж иртнө ёмөрен 70-мөш сүлөсенче килнө. Унпа, тәпрен илсен, общество сурчөсен интерьерне илемлетме усә курнә.

1974 сүлта А.Иванов «20-мөш сүлсенчи комсомолецем» композици /В.И.Чапаев музей, Шупашкар/ тунә, 1978 сүлта В.Гришаев «Тәван ен» монумент композицине /1-мөш ПТУн акт залё/, 1980 сүлта «20-мөш сүлсем. Тәван сёршыва хүйтөлени» /8-мөш ПТУ/ хатёрленө. Унән витражөсем савән пекех Ачасемпе сәмрәксен пултаруләх керменне, Пуканесен театрне, Мәшәрлану керменне, хула администрацийн сүртне /1990 сүлсем/ илем кунө.

«Пирёшти. Ырләх сінчен пёлтерни» /1989/ панно, «Михаил Архангел шуйттанпа сәпәсни» диптих /1991/ Чаваш патшаләх үнер музейнче управасёсё.

Шәркалчә

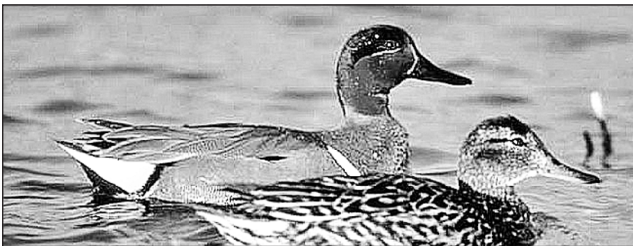
? Мөнле кайәк вәл? Пирён тәрәхра тёл пулати-и?
Е.НИКИТИНА.
Комсомольски районё.

Шәркалчә – юханшыв кәвакәлөсен йәхәнчи пёчөк кайәксен ушкәнө. Ушкәна 20 ытла тёс кёрет, вёсенчен таваттәшө – Рәсәйре, иккёшө Чаваш Енре тёл пуласёсё.

Шатәрти шәркалчә – 34-41 сантиметр тәршшө, 300-500 грамм таякан кайәк. Сәрт-туллә ырансене, сәра вәрмансене юратмасть. Пысәках мар, сыран хёррисенче сәра курәк үсөкен пёвесене кәмәллат. Шывран аякра типө ыранта сайра-хутра сөс йәва савәрәт. Сарәрах шура тёлслө 8-10 сәмарта тавать. Шатәрти шәркалчәсем кёркунне ир вёсөсө каясёсё. Төп Африка-ра тата Кәнтәр Азире хёл кәсәсёсё.

Шәхәрчәк шәркалчә 34-38 сантиметр тәршшө, 250-450 грамм таят. Суркунне питө ир вёсөсө килесёсё, ытти кәвакәлтан маларах йәва савәрма пуласёсё. Пысәках мар юханшывсен, шурләхсен таврашөнене пурәнасёсё. Төрлө сөрте, ытларах чухне йывәс-төмлө ырансөнче, төпөр чухне шывран аякра е вәрманти сүллана типекен лупашкасен сывәхөнчө, йәва савәрәсёсё. 6-11 сәмарта хурасёсё.

Шәхәрчәк шәркалчә Кәнтәр Европәпа Төп Африка тата Инди хутләхөнчи ырансөнче хёл кәсәт. Юханшыв кәвакәлөсенчен чи асәрханусәррисем, сунарсәсен серепине хавәрт лекесёсё, вёсөне персе антарма та сәмәл.

Совет Союзён Геройё Иван Кабалин

? Канаш хулинче пёр урам тата шул И.А.Кабалин ячөпе хисепленесёсё. Манән сак сын сінчен тёллөнрех пёлес килет.
А.АРТЕМЬЕВА.
Канаш районё.

Совет Союзён Геройё Иван Андреевич Кабалин 1923 сүлта Комсомольски районөнчи Александровка ялөнче суралнә. Улатәрти чукун сүл транспортчөн техникумөнчен /1954/ тата Тбилисири чукун сүл транспортчөн институтөнчен вөрөне тухнә /1960/.

1941 сүлхи май уйәхөнчө И.Кабалина Хёрлө Сәра илнө. Тәван сёршывән Аслә вәрсине июльте кайнә. Нимёс фашисчөсемпе Кәнтәр-Хөвеләнәс тата 3-мөш Украина фронтчөсенче сәпәснә.

И.Кабалин 1943 сүлхи сентябрөн 26-мөшөнчө паттәрләхпа паләртнә. Ентеш ун чухне стрелоксен 25-мөш дивизийн /3-мөш Украина фронтчө, 6-мөш арми/ 78-мөш полкөн миномет ротин отделени командирө пулнә. Днепр шывө урлә кәснә хысёсөн совет салтакөсем виёс таләк хушши фашистөсемпе хөрү сәпәснә. 20 атакана сирсө янә, 5 пулемета тәп тунә, тәшман салтакөсене нумай пөтернө.

Вәрсә хысёсөн 1946 сүлта Иван Андреевич Канашри вакунсем юсакан заводрә ёсleme пусланә. Унтан төрлө сүлсенче Украинәри Черкасы обласёненчө, Карели Республикинче инженерта ёспенө. 1969 сүлта Чаваш Ене таврәннә. Канашри ва-

кунсем юсакан заводрә диспетчера ырнаснә.

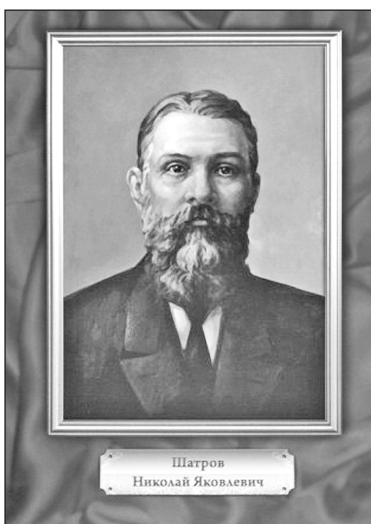
И.Кабалина Совет Союзён Геройөн ятне 1944 сүлхи февралөн 22-мөшөнчө панә. Ленин, Хёрлө Ялав, II степень Тәван сёршыв вәрсин орденөсемпе, медальөсемпе чысланә. 1978 сүлта Иван Андреевич ятне ЧАССР Ёс Мухтавөн тата Паттәрләхән Хисеп Көнекине кёртнө.

И.Кабалин 1982 сүлта Канаш хулинче пурнәсран уйрәлнә.

Шатров меценат

? Сүт тәнче ыра сынсәр мар. Кирек хәш саманара та пур вөсем. Мана хай вәхәтөнчө Чөмпөр чаваш шулне пысәк пуләшу панә Николай Шатров кунсүлө кәсәклантарать.

М.ЕФИМОВ.
Вәрнар районё.

Чөмпөр фабриканчө, 1-мөш гильди купси Николай Яковлевич Шатров меценат 1853 сүлта /әсә сурални паллә мар/ суралнә.

Н.Шатровән самай пысәк пустав фабрики, хәма сүракан тата тырәпа улмаран эрех-спирт тәвакан заводсем пулнә. Чөмпөр көпөрнинче 4200 тесеттине яхән сөр тата вәрман тытса тәнә. Чөмпөрти тата Чулулари ярмәркасөнче суту-илү ыранөсем уснә. 1891 сүлта Н.Шатрова – Чөмпөр хула думин, 1892 сүлта Чөмпөр уесөн земство пухавөн депутатне суйланә.

Николай Яковлевич Чөмпөрти вөрөнү заведенийөсене, сав шу-

тра Чөмпөр чаваш шулне те, уксәтөнкөпе пуләшнә. 1883-1917 сүлсенчө чаваш шулнө хисеплө попечителө пулнә. Вөрөнү учрежденийө валли вәл сөр лаптәкөсем туяннә, арсынсен училищи валли икө хутлә чул сүрт туса панә, вөрөнү, хусаләх сурчөсене, чиркөве юсама укса уйәрнә, йывәр лару-тәрәва кёрсө үкнө вөрөнекенсене пособи түленө, вөрсе каламалли инструментсен оркестрө валли инструментөсем туяннә т.ыт.тө. 1914 сүлта Н.Шатров укципе Чөмпөр чаваш шулө сөмөнчө 50 ыранлә ләзарет уснә, аңа меценат 1917 сүлчөчен тытса тәнә.

Ыр кәмәлләх ёсёшөн Н.Шатрова II тата III степень Сөветтуй Анна, II степень Сөветтуй Станислав, IV степень Сөветтуй Владимир орденөсемпе, майран сакмалли ылтән медальөпе чысланә. 1917 сүлхи октябрь хысёсән хай ирөкөпе 60 млн ытла төнкөлөх пурләхне патшаләха панә. 1919 сүлта Н.Шатрова Чрезвычайлә комисси органөсем арестленө. И.Я.Яковлев аңа ирөкө кәларасишөн нумай тәрәшнә.

Октябрь революцийө икө сүл тултарнә ятпа йөркелөнө амнистипе ирөкө тухнә хысёсән Н.Шатров пөр хушә Мусавра пурәннә. Унтан мәшәрөпе Францие кусса кайнә. 1919 сүл хысёсән сак сёршыврах сөре көнө.

Н.Шатровән таса ятне 1993 сүлта тавәрнә.